

UDK: 378.6

Gulnoz AMANOVA,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi tayanch doktranti
E-mail: agulnoz@mail.ru

Professor, p.f.d L.Zaripov taqrizi asosida

TALABALARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH SHARTLARI VA OMILLARI

Аннотация

Ushbu maqolada pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga qanday pedagogik sharoitlar yordam berishini aniqlash va unga ta'sir qiluvchi omillar va shartlarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Pedagogik shartlar, omillar, motivatsiya, kognitiv kompetensiya.

УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ.

Аннотация

В данной статье мы определим, какие педагогические условия помогают формировать и развивать познавательную компетентность студентов педагогического вуза, и рассмотрим факторы и условия, влияющие на нее.

Ключевые слова: Педагогические условия, факторы, мотивация, когнитивная компетентность.

CONDITIONS AND FACTORS OF DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCES OF STUDENTS

Annotation

In this article, we will determine what pedagogical conditions help to form and develop the cognitive competence of students of a pedagogical university, and consider the factors and conditions that influence it.

Key words: Pedagogical conditions, factors, motivation, cognitive competence.

Kirish. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar talabalarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikka ega raqobatdosh mutaxassis sifatida shaxsini rivojlantirish uchun alohida ahamiyatga ega. Fikrlash sifatini yaxshilash orqali "bilim - bu kuch" ta'lim modelidan "ta'lim - bu tadqiqot" modeliga o'tish boshlandi, bu ongning moslashuvchanligi, refleksivligi va ijodiy ishlash qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim bitiruvchilarining universitetda olgan bilim va ko'nikmalari asosida turli ishlab chiqarish vaziyatlarida samarali qarorlar qabul qilishga tayyorligi sifatida ta'riflanishi mumkin bo'lgan kognitiv kompetensiyaga kelsak, bu, shubhasiz, bitiruvchining asosiy kompetensiyasidir.

Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish pedagogika fanining muhim va ko'p qirrali muammolaridan biridir, uni hal qilish uchun falsafiy, didaktik, metodologik va boshqaruv jihatlarni hisobga olishni talab qiladi:

Birinchiidan, kognitiv kompetensiyaning ma'nosi ba'zan faqat "o'qishni o'rganish" shiori bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Vaholanki, kognitiv kompetensiya shaxsning akademik va kasbiy harakatchanligini shakllantirish omili, har qanday ta'lim darajasi bitiruvchisining ijtimoiy raqobatbardoshligining asosi sifatida ko'rib chiqilishi va asoslanishi kerak.

Ikkinchiidan, talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini nafaqat metodik, balki falsafiy muammo sifatida ham ko'rib chiqish kerak, ya'ni, butun professor-o'qituvchilar jamoasini ushbu muammoga jalb etish lozim. Bir auditoriyada ta'lim beruvchi o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, ta'limning turli bo'g'inlarida ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchilarning uzluksizligini ta'minlash zarur.

Uchinchiidan, kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini amaliy hal qilish o'quv va metodik jihatdan kompleks tarzda amalga oshirishni o'z ichiga oladi: o'quv rejasi, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'quv dasturi, kompetensiyaga yo'naltirilgan darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, dars ishlanmalari va boshqalar.

Talabalarining kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarning xilma-xilligini tahlil qilish asosida [1], biz quyidagi omillarga to'talamiz:

Shaxsiy omillar.

Subyektiv omillar.

Tashkiliy omillar

Pedagogik faoliyat bilan bog'liq o'quv-bilish jarayonini boshqaruvchi omillar:

Ijtimoiy omillar

Axborot-texnologik omillar

Shunday qilib, KKni shakllanishi va rivojlanishining xususiyatlarini belgilovchi omillar KK rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydigan pedagogik shart-sharoitlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'pgina mualliflarning fikriga ko'ra, kognitiv kompetensiya kasbiy va umumiy kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligini ta'minlaydi, bu esa uni rivojlantirishni zamonaviy ta'limning ustuvor vazifasi deb hisoblash imkonini beradi.

I. A. Zimnyaya [3] bilish faoliyati kompetentligi haqida tadqiqot va intellektual faoliyat jarayonida produktiv va reproduktiv bilishdan foydalangan holda kognitiv muammolarni qo'yish va hal qilish, nostandart yechimlarni topish, muammoli vaziyatlarni yaratish va hal qilish kompetensiyasi sifatida ifoda etadi. U o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini o'zi boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari, shaxsiy va va intellectual refleksiyani alohida ta'kidlab o'tadi.

A.A.Ibragimov "Kognitiv kompetensiya - bilish jarayonlarini faollashtirish orqali kasbiy faoliyatini samarali olib borishga tayyorlik, yuksak vazifasini angelay olish va mustaqil ravishda bilimni rivojlantirib borish qobiliyatidir. O'qituvchining kognitiv kompetentligi - uning kognitiv kompetensiyalar yig'indisini aniq voqelik obyektlari bilan bog'liqlikda egallaganligi hamda kasbiy faoliyatida samarali namoyon bo'lishi" [1], deya ta'kidlagan.

A. V. Xutorskoy [10] o'quv-bilish kompetensiyasini maqsadni belgilash, rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiya, o'z-o'zini baholashni qanday tashkil qilishni bilish, talabaning kreativligini - atrofda voqelikdan bilim olish usullarini egallash, o'quv -bilish muammolarini, nostandart vaziyatlarda harakat qilish deya ta'riflaydi.

E. F. Zeer [4] bilish (gnostik) kompetensiya haqida shunday yozadi, "bu kompetensiya axborotni qayta ishlash va tuzish, mustaqil o'rganish, o'rganilgan usullarni yangi vaziyatlarga o'tkazish, fanlararo aloqalarni o'rnatish va axborot manbalarini topish qobiliyatidir".

S.G.Vorovshikov o'quv-bilish kompetensiyasini ta'lim oluvchilarning o'zini-o'zi boshqarish faoliyati deb izohlaydi va bu kompetensiya bilimlarni o'zlashtirish, ma'lumotlarni qayta ishlash va qo'llash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar hisobiga shakllanadi deb ta'riflaydi [2].

Yuqorida sanab o'tilgan kompetensiyalarni kognitiv kompetensiya/kompetentlikning namoyon bo'lishi deb hisoblash mumkin. Bu fikrni B.Xodjayev, A.A.Ibragimov, J.S.Otepbergenov, E. V. Vyazova va L. A. Osipova o'z tadqiqotlarida qo'llab-quvvatlaydi.

Ilmiy adabiyotlardagi pedagogik shart-sharoitlar deganda ba'zi olimlar pedagogik jarayonning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan, u yoki bu darajada o'qituvchi tomonidan ma'lum bir natijaga erishish uchun ongli ravishda ishlab chiqilgan tashqi sharoitlarni tushunishadi, masalan, metodlar, o'qitishning tashkiliy shakllari (N. M. Boritko, V. I. Andreyev).

Boshqa olimlar ushbu tushunchani ehtiyojlar, motivatsiya, faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish tajribasi, o'zaro ta'sir qiluvchi kompetensiyalarning rivojlanish darajasi, subyektning individual xususiyatlari, uning hissiy, psixologik va jismoniy holati kabi subyektiv sharoitlarni qo'shish orqali kengaytiradilar (V.A. Belikov, I. N. Krilova, B.V.Kupriyanov, I.S.Muxrov, V.I.Smirnov).

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik shart-sharoitlar muammosi bo'yicha ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilib, biz ularni ikkita mezon bo'yicha saralashni taklif qilamiz: subyektivlik - obyektivlik belgisi va ularning kutilgan natijaga ta'sir qilish darajasi.

Subyektivlik - obyektivlik belgisi asosida biz kognitiv kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik va tashkiliy-pedagogik shartlarini ajratamiz.

Tahlil va natijalar. Misol tariqasida pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini keltiramiz. O'quv va kognitiv faoliyat natijasida talabalar mavzu (Pedagogika nazariyasi va tarixi fani) bo'yicha kompetensiyani rivojlantiradilar.

Muayyan pedagogik shartlar bajarilganda yoki bajarilmaganda kognitiv kompetensiya rivojlanishining natijalarini modellashtirish pedagogik shartlarning ta'lim natijalariga ta'siri haqida xulosa chiqarish imkonini berdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi pedagogik shartlar boshqalarga nisbatan birlamchi hisoblanadi. Masalan, pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyalari rivojlanishining eng muhim sharti bo'lgan mustaqil ta'lim, motivatsiyani u yo'q bo'lganda esa, tashqi motivatsiya beradigan izchil nazoratni talab qiladi.

Motivatsiyasi past bo'lgan talabalar uchun nazoratning mavjudligi, muntazamligi va miqdori muhimroq bo'lsa, motivatsiyasi yuqori bo'lgan talabalar uchun subyekt-subyekt munosabatlariga xos bo'lgan nazoratning sifat jihatlari muhimroqdir. Talabalarining kognitiv faoliyati samaradorligiga esa ularning qobiliyatlarini rivojlantirish darajasi va o'qitish usullarini tanlash ta'sir qiladi. Qobiliyatlarining rivojlanish darajasi yetarlicha yuqori bo'lmasa, o'qitish usullarini tanlash katta ahamiyatga ega, chunki talabalar individual xususiyatlariga mos keladigan metodlar kompensatsiya funksiyani bajarishi mumkin.

Talabalarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shartlar bajarilganda yoki bajarilmaganda ta'lim natijalariga ta'siri.

Psixologik-pedagogik shartlar		Tashkiliy-pedagogik shartlar			Natija
motivatsiya	qobiliyat	metodlar	nazorat	must.ishlash	kog. komp.
+	+	+	+	+	1
			+	+	1
			-	-	2*
		-	+	+	1-2
			-	-	2-3
			-	+	1-2-3**
	-	+	+	+	1-2
			-	-	2
			-	+	1-2
		-	+	+	2
			-	-	3
			-	+	2=3
-	+	+	+	+	1-2***
			-	-	2**
			-	+	2
		-	+	+	2-3
			-	+	2
			-	+	2-3
	-	+	+	+	2-3
			-	+	2-3
			-	+	3
		-	+	+	1-2***
			-	+	2-3
			-	+	2-3
KK rivojlanishi	1- KK rivojlanishi, motivatsiyaning o'sishi, mustaqil ta'lim olishga intilish; 2- KK ni qisqa muddatli maqsadlarga erishish uchun zarur darajada rivojlanligi, erishilgan narsadan qoniqish, motivatsiya va kognitiv qiziqish pasayishi mumkin; 3- KK rivojlanmaganligi, ma'lum bir fan sohasidagi o'quv-bilish faoliyatida umidsizlik, motivatsiyaning pasayishi;				
Izoh	* KK bazaviy darajada qoladi, muvaffaqiyatga erishish qiyin; ** o'z-o'zini nazorat qilish orqali KK rivojlanishi mumkin; *** bir vaqtning o'zida KK rivojlanishi va motivatsiya oshishi mumkin.				

Talabalarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda birinchi darajali pedagogik shartlar bu - ijobiy motivatsiyani rivojlantirish va talabalarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etishdir. Ushbu pedagogik shartlarni ko'rib chiqamiz.

Bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni egallash, kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning

asosiy shartlaridan biri bu ijobiy shaxsiy motivatsiyadir. Motivatsiya shaxs faoliyatining kelib chiqishini tushuntiruvchi asosiy psixologik tushunchalardan biridir. U shaxsni harakatga undashda, uning ijodiy kuchini kerakli yo'nalishda safarbar etishda ifodalanadi va shuning uchun har qanday kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishning zaruriy omili hisoblanadi.

Talabani o'quv faoliyatida Ijobiy motivatsiya bo'lmasa, malakali mutaxassisni shakllantirish mumkin emas.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Kognitiv kompetensiya talabani kognitiv faolligining ko'rsatkichi bo'lishi mumkin. 2. Kognitiv faoliyat motivatsiya bilan rag'batlantiriladi - kelib chiqishi turli xil motivlar to'plami. 3. Peagogikani o'rganishda kognitiv faoliyat uchun motivatsiyaning to'rt turini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: imkoniyatlar, mazmun, jarayon, o'z-o'zini tartibga solish. 4. Pedagogikani o'rganishda kognitiv kompetensiya rivojlanishining uch darajasi mavjud. 5. Kognitiv kompetensiya darajasi

talabani motivatsiyasiga bevosita bog'liq. Mazmun va imkoniyatlar bo'yicha motivatsiya oddiy darajani, jarayon bo'yicha motivatsiya - o'rtacha darajani ta'minlaydi. Ijodiy darajaga talaba o'z-o'zini tartibga solish motivatsiyasi bilan erishadi. Bu o'z qobiliyatlarini kashf qilish va maqsadga erishish yo'lida o'zini ifoda etish jarayonidir. Har bir inson o'z-o'zini anglashga muhtoj, lekin hamma ham o'z oldiga maqsad qo'yishni va unga motivatsiyani yo'qotmasdan qanday qilib erishishni bilmaydi. 6. Kognitiv kompetensiya darajalari motivatsiya bilan bog'liq bo'lgani uchun motivatsiya turlari ham bosqichma-bosqich shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. A.A.Ibragimov. Pedagogik ta'limda kognitiv texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari. Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbig'i. Xalqaro ilmiy - amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand viloyati P'YMO'MM, 2024 -680 b.
2. Воровщиков, С. Г. Внутришкольное управление развитием учебно-познавательной компетентности старшеклассников : дис. ... д-ра. пед. наук:13.00.01 / Воровщиков Сергей Георгиевич. — Москва, 2007. — 416 с
3. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://aspirant.rggu.ru/article.html?id=50758>
4. Зеер, Э. Ф. Саморегулируемое учение как психолого-дидактическая технология формирования компетенции у обучаемых [Текст] / Э. Ф. Зеер // Педагогическая наука и образование. — 2004. — № 3. — С 5—11.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.
6. Овчинников М. В. Динамика мотивации учения студентов педагогического вуза и ее формирование: Дис. ... канд. психол. наук. Курган, 2007. 159 с.
7. Орлов Ю. М. Потребности в достижениях в учебной деятельности / В кн.: Потребности и мотивы учебной деятельности. М., 1976. С. 26—46.
8. Пакулина С. А. Адаптивные способности студентов педагогического вуза: структура, факторы и средства развития. М.: Изд-во СГУ, 2008. 201с.
9. Safayev N.S., Mirashirova N.A. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyot" 2013 yil.
10. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции. Технология конструирования [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 5. — С. 55—61